

Moleculaire migratiemonumenten Gerald Raunig

Vertaald uit door Vincent W.J. van Gerven Oei

Laten we terugdenken aan *documenta 11*, aan een monument met de naam van een Franse filosoof in de titel dat zich tegelijk richtte op een migrantenwijk, als context en als bron voor participatie. Migratie en monument, een moeilijke relatie. Migratie en monument, en het publiek van de grootste kunsttentoonstelling ter wereld leek enthousiast over dit groots aangepakte openluchtspektakel met diverse attracties - de schrille esthetiek van autonomie geconfronteerd met de kale gebouwen in de wijk, de worstenkraam en de participatieve tv-studio, de door de kunstenaar aangestelde en tentoongestelde migrantenjongeren en de internationale kunstkenners...

Migratie en monument, het blijft toch enigszins tegenstrijdig. Hier de ambivalent beweeglijke veelsoortigheid van migratiestromen, daar het monolithische object, statig en star...

Molariteit

Het monument is molaire. Niet alleen omdat het statisch is, onbeweeglijk en onveranderlijk - hooguit veranderd door de lange adem van corrosie of de abrupte hand van de revolutie. Het monument is zelfs op het revolutionaire moment van afbraak molaire: er bestaat een zeldzame analogie tussen het opbouwen en het ontmantelen, in constructie en destructie, in het oprichten en het omhalen van een monument. En het is zeker niet zo dat degenen die een monument oprichten een heel andere logica volgen dan diegenen die er een omverwerpen.

De feestelijke inwijding, vaak in de vorm van een onthulling, als staatsbevestigend spektakel, lijkt weliswaar in contrast te staan met de tumultueuze omverwerping ervan. Echter juist de anarchistisch-spontane voorstelling hiervan berust vaak op een misvatting. Denk bijvoorbeeld aan allerlei vormen van vernieling, omverwerpen, ontleden, wegslepen, begraven en verstoppert van de vele Stalins, Lenins en Marxen rond en na 1989. De val van een monument is slechts zelden een incident, een plotselinge verstoring van de homogene geschiedenis. Aan die omverwerping gaat vaak een lange fase van opbouwende voorbereiding vooraf, ook moeten er technische kwesties zorgvuldig worden overdacht. Het vraagt een aanzienlijke logistieke inzet om, met name grotere, objecten omver te werpen.

Het blijkt dat zowel de constructie als de destructie van het monument meestal gepaard gaan met een gelijksoortige massale viering. De massa wordt deel van het staatsapparaat, niet slechts als stoffering, als verfraaiende opsmuk, als extra ornament, een secundair aspect van de formatie. De massa maakt fundamenteel en actief deel uit van het staatsapparaat, en haar verlangen reterritorialiseert zich in gelijke mate in de processen van opening als van sluiting. Wanneer het monument hier een object lijkt dat de gemeenschap subjectiviseert, dan is dat slechts ten dele waar: de massa loopt niet aan het monument vooruit, noch loopt het monument vooruit aan de massa. De molaire functie van het monument constitueert de molaire gemeenschap en omgekeerd.

In de con-/destructie van het monument neemt de massa vorm aan. Zij wordt daarin op een specifieke manier vormgegeven. Naar binnen toe is zij gearticuleerd, maar naar buiten toe afgesloten. De in het monument ontstane gemeenschap, of het nu een bevestigde of ontkende natie is, functioneert tegelijkertijd als een in- en een uitsluiting. De constitutie van een gemeenschap, de bevestiging van de natie, materialiseert in de con-/destructie van het monument, ongeacht of het daardoor bevestigd of ontkend wordt.

Migranten lijken in eerste instantie aan de kant van de uitsluiting te staan, als veel te fragiel, te beweeglijk en te bewogen om deel van de molariteit van massa en monument te worden. Als het

'andere' van de nationale gemeenschap lijken zij zich geheel buiten de molariteit te bewegen. Toch hebben we juist in de tweede helft van de twintigste eeuw in bepaalde delen van Europa een indrukwekkend proces van inclusie beleefd. Doordat de 'gastarbeiders' hun status als 'gasten' langzaam en door henzelf vaak ongemerkt verloren, begon ook het proces van een symbolische toe-eigening van herinneringspolitiek, mythevorming, en ontstond uiteindelijk ook de vraag naar geschikte monumenten voor 'gastarbeiders'.

Van de fordistische 'gastarbeiders' naar legaal, sociaal en economisch preciaire migratie

Als beide mogelijkheden, de constructie van nieuwe en de destructie van oude monumenten, aan de kant van het molaire staan, dan rijst de vraag of, en zo ja, hoe een omgang met het monument kan worden voorgesteld die deze beide polen van molariteit ondermijnt, doorkruist, overschrijdt. Hans van Houwelingen praktijk doet vermoeden dat een dergelijke niet-molaire modus voorbij de oprichting van de nieuwe en de vernietiging van oude monumenten, een bewerking, verplaatsing of simpelweg een conservering van bestaande monumenten impliceert. Dat zo'n conservering niet perse conservatief hoeft te zijn, zelfs bevochten en omstreden kan zijn, wordt duidelijk door de reacties op, de discussies rondom en uiteindelijk met name het verhinderen van het *Nationaal Gastarbeidermonument*.

En toch werpt de vraag naar de buitenkant van de monumentale molariteit een complexe problematiek op, die die buitenkant niet simpelweg aan een ongedifferentieerde affirmatie mag overlaten, met name als we hem op de veranderende omstandigheden van migratie betrekken. Om de verhouding tussen monument en migratie in haar economische en politieke samenhang te contextualiseren, wil ik vervolgens eerst de transformaties van migratie gedurende de laatste zestig jaar schematisch weergeven. Deze korte schets zal ongetwijfeld de complexiteit van de situatie aanmerkelijk reduceren, maar beoogt de specifieke aspecten die voor ons thema van belang zijn onder de loep te nemen.

De fordistische economie van de naoorlogse periode ging gepaard met relatief ordelijke migratievormen binnen Europa. 'Gastarbeiders' werden op basis van bilaterale verdragen geworven in het mediterrane zuiden, om in Middel- en Noord-Europa bij te dragen aan de economische boom van de vijftiger en zestiger jaren. Het gaat hier om een juridisch zekere vorm van migratie die twee ideologieën en praktijken van de- en reterritoralisering tot gevolg had: enerzijds de tijdelijke verplaatsing van het centrum van arbeid en leven naar het noorden, om - zoals in het geval van de deels positieve ontwikkelingen in de Spaanse en Italiaanse economie van de zeventiger jaren, die samenviel met het einde van de gestructureerde wervingspolitiek van het noorden - na enige tijd weer naar het land van herkomst terug te keren; anderzijds de continue 'integratie' in de samenleving van de plaats van bestemming.

Deze tweede manier van reterritoralisering, die tot doel had de 'gast' in de aanduiding 'gastarbeider' op te heffen, uitte zich wederom op twee manieren. Een vorm van deze 'integratie' bestond uit de over meerdere generaties uitgespreide aanpassing tot het punt van niet meer onderscheidbaar zijn, tot aan het 'wit-worden', tot aan het verdwijnen van het migrantenlabel; in een andere vorm namen de migranten plaats in het *patchwork* van minderheden, stichtten etnische gemeenschappen en ontwierpen hun eigen sociale posities, ruimtes en lobby's.

Het gevolg van deze bijzondere sociale ontbindingen en formaties is dat de intellectuele of artistieke aandacht voor 'de gastarbeider' vaak slecht valt, en niet alleen bij de gebruikelijke verdachten, de rechtse en racistische partijen en hun aanhangers. In de beide versies van de reterritoralisering van migranten in het nieuwe milieu is het idee voor een 'Gastarbeidermonument' niet altijd welkom: voor hen die geassimileerd zijn, omdat zij niet zomaar op hun buitenlands verleden willen wijzen of gewezen willen worden; voor de etnisch gerichte gemeenschap, omdat 'de gastarbeider' op een paradoxale wijze een te universele figuur is, die zich niet zomaar met een enkele etnische omschrijving laat definiëren. Beide aspecten, het niet tot de natie behoren en de universalistische functie van 'de gastarbeider', wijzen in ieder geval ook op de contradictie die besloten ligt in de titel van een '*Nationaal Gastarbeidermonument*'.

Terwijl de fordistische logica tot in de zeventiger jaren, naast heldere sociale en economische opdrachten voor de 'gastarbeiders', migratie van relatief heldere juridische gronden voorzag, werd de neoliberale, post-fordistische economie en 'veiligheidspolitiek' tot een paradigma voor de ontzekerings, het ontnemen van rechten en het creëren van precariserings, vooral en in grote mate voor migranten. De blik richt zich hier voorbij Europa en tegelijkertijd op Europa terug. Enerzijds gaat het nu niet langer hoofdzakelijk over intercontinentale stromen en de uitdijende Europese Unie, maar om een complex dispositief van afsluiting en doorlaatbaarheid van Europa's grenzen. Anderzijds zijn de wereldwijde ontworpening en de radicalisering van internationale arbeidsverdeling, extreme ongelijkheden en productie van armoede, ook te interpreteren als postkoloniale effecten, in de genealogie van het westerse, met name Europese kolonialisme van de moderniteit.

Tegelijk met de continue opbouw van Fort Europa ontwikkelen zich constant nieuwe wegen van migratie, openen zich steeds nieuwe in- en uitgangen van het Europese territorium. Tegen het einde van de twintigste eeuw werden de paradigmatische figuren van deze nieuwe situatie migranten met ongeschikte of ontoereikende verblijfsvergunning, *sans papiers*, die desondanks een economische en een symbolische functie bekleden als constanten van de bevolkingspolitiek. Economisch in de zin dat de markten de mogelijkheid van uitbuiting van dit nieuwe subproletariaat zien en haar instrumentaliseren, als extreem flexibele arbeidskrachten in de seizoensgebonden landbouw, in de textielbranche, maar ook in de affectieve arbeid, van verplegingszorg tot seksindustrie. Symbolisch in zoverre ze voor de rechtse en rechts-extremistische populistische bewegingen als welkom en constitutief doelwit dienen voor hun racistische propaganda. En tot slot moet hier op nog een complicatie worden gewezen: ex-fordistische subjecten van 'gastarbeid', zogenaamd 'geïntegreerd', kunnen altijd actief deel van deze racistische propaganda worden, zolang de grenzen van de natie niet bij de 'autochtonen' ophouden, en deze vorm van racisme altijd met een constante schakering en differentiatie van hiërarchieën en machtsposities werkt.

De precaire juridische positie van migranten en de meervoudige schakering van insluiting en uitsluiting gaan gepaard met economische en sociale precariserings, een extreem precaire vorm van tijdelijke insluiting onder de voorwaarde van opgelegde flexibiliteit.

Esthetisering van verschil en neoliberale moleculariteit

De vele moleculen, die als een *patchwork* van de duurzaam onderhouden 'gastarbeid' en op nieuwe manieren als precaire migranten zonder of met beperkte verblijfsstatus naast elkaar bestaan, en die misschien ook in competitie met elkaar zijn en in genuanceerde machtsverhoudingen onder en boven elkaar staan, maken deel uit van een nieuw paradigma, dat verschil niet meer alleen als antagonistisch interpreteert, maar als veelheid. Het paradigma van de moleculariteit vormt een immanent oppervlak en daarop staan verschillen als beweeglijke moleculen naast elkaar.

Het esthetiseren van verschil is onderdeel van deze post-fordistische setting van moleculariteit. De esthetiek van verschil, dat alleen schijnbaar een horizontaal verschil behelst, legt ook een basis voor een geheel andere problematiek dan die afkomstig van de molariteit van fordistische territorialisering en het modernistische monument. Het tij heeft zich tendentius richting deterritorialisering gekeerd, en ook kunstprojecten zijn derhalve in steeds grotere mate kortstondig, procesmatig en voorbijgaand van aard.

En dat brengt ons terug bij ons vertrekpunt, naar het paradigma van Thomas Hirschhorn's *Bataille-Monument* op de *documenta 11*. Ongeacht of men Hirschhorn in 2002 als een gedurfde vernieuwer zag van sculptuur als een vergankelijke kunstvorm, als een grafredenaar van de participatiekunst of als een cynische anti-integrator van de migrantenjeugd, die in zijn monument werkte en werd tentoongesteld: al deze interpretaties wijzen op de betekenis van esthetisch verschil. Allereerst blijkt dat uit de punkesthetiek van het Hirschhorn *environment*, beginnend met de flamboyant gestylede kunsttaxi, die de kunstliefhebbers in groepjes vanuit de kunst in het lang niet zo prachtige leven van de subproletarische migrantenwijk brengt, tot aan de tijdelijke hutten van de Bataille-tentoonstelling, bibliotheek en tv-studio. Dezelfde kunstliefhebbers, die politieke acties en levenswijzen van autonomen 'daarbuiten' met opgeheven neus, agressie of met de roep om staatsgeweld tegemoet

treden, kunnen de anders zo bedreigende esthetiek voorzichtig benaderen en tot zich nemen. Het op verschil gebaseerde kapitalistische principe geldt hier net zo als elders: Het andere wordt afgescheiden, zodat het des te beter en completer verwerkt kan worden.

Deze strategie is ongetwijfeld het helderst in de betrokkenheid van migrantenjongeren, niet alleen bij de opbouw van het monument, maar ook als deel van het monument gedurende de gehele tentoonstellingsperiode. Zodra de migranten als de ander worden gemarkeerd en tentoongesteld, is het volstrekt onnodig geworden de machtsverhoudingen van de neoliberale moleculariteit te thematiseren, laat staan te veranderen. In klassieke zin betekent dit formering van massa's, die niets aan hun zelforganisatie bijdraagt. Wat de gelijkmatig gevormde massa's door oprichting en omverwerping in het molaire monument zijn, zijn de migranten in het moleculaire monument. Dat is in wezen dus dezelfde structuur, zoals Walter Benjamin dat al liet zien in het beroemde nawoord van zijn *Kunstwerk*-essay, een structuur die 'de massa's niet hun recht geeft maar de mogelijkheid tot expressie.'¹ Dat betekent: hun verschil tot uitdrukking laten komen, ze tentoonstellen, ze opvoeren, zonder van de ongelijkheden waar ze zo graag van af willen aan te raken.

De keerzijde van moleculariteit

Het monument is moleculair. Of het nu autonoom of heteronoom, naar zichzelf refererend of context-gebonden, object-georiënteerd of procesmatig, constant of tijdelijk, het monument staat heden ten dage in het teken van de moleculariteit. Zelfs modernistische monumenten worden voornamelijk waargenomen - als ze al worden gezien - als aspecten van het stadsmeubilair en de toerisme-industrie. Toch zou de verschoven kijk op het modernisme of de hierboven beschreven esthetisering van verschil ons tot een cultuurpessimistisch perspectief te verleiden. Het gaat erom de andere kant van de moleculariteit te vinden, haar opnieuw toe te eigenen, de stromen van de deterritorialisering te benutten, zodat het moleculaire als meervoudige weerstand opnieuw wordt uitgevonden.

Maar hoe treedt 'de gastarbeider' in het moleculaire monument? Zeker niet door de verhouding tussen moleculaire monumentaliteit en migratie als een puur inhoudelijke functie af te beelden of als een participatorische performance op te voeren. Het gaat eenvoudigweg niet alleen om de vraag hoe de 'aanspraken van de gastarbeiders' in het monumentale omgezet kunnen worden, hoe de kunstpraktijk omgaat met het 'thema migratie' of hoe men buitengeslotenen middels kunst kan betrekken. Om de moleculen zowel in hun singulariteit te bevestigen als ook in hun nieuwe samenstelling voor te stellen, kunnen voorbeeldpraktijken van migratie en transversaliteit in ogenschouw worden genomen, zoals het in de negentiger jaren opgerichte en in Duitsland opererende assemblage van *Kanak Attack*, de Brusselse Universele Ambassade van jaren 2000 of de Bamako-Dakar-karavaan uit 2011, die alle op zowel esthetisch als politiek niveau van moleculariteit getuigen.

Om nog een laatste maal beroep te doen Walter Benjamins stelling die nog steeds treffend het differentie-kapitalisme schetst: In plaatst van een esthetisering van de politiek (in dit geval van de politiek als differentie) hebben we een politisering van de kunst nodig. Politisering van de kunst betekent hier enerzijds een molecularisering, zoals die door Hans van Houwelingen wordt voorgesteld in de behandeling van de sculptuur van Gabo. Het gaat dus om technische, formele en contextualiserende aanzetten, waarbij perspectieven van migratie in zekere zin moleculariteit teweeg kunnen brengen. Politisering van kunst betekent echter ook niet voor klare taal terug te deinzen, racisme bij de naam te noemen, en niet te bagatelliseren met begrippen als populisme en vreemdelingenhaat, of zelfs in de oude psychologische val te trappen dat de 'angst van de bevolking' 'serieus genomen' moeten worden. Het interpreteren en benoemen van de 'angst van de bevolking' als racistische agressie, als hegemoniale aanvallen, als een centraal aspect van een hernieuwde van bovenaf gevoerde klassenstrijd, en het oprichten van een nieuw 'politiek antiracisme', zoals theoretisch voorgesteld door de Weense filosoof Ljubomir Bratić, dat is ook politisering van de kunst. Een provisorisch programma voor een dergelijk dan niet meer moreel maar politiek antiracisme zou met de volgende componenten van een emancipatorische wending van moleculariteit kunnen beginnen:

- een thematisering van de veelvuldig geschakeerde machtsverhoudingen en hiërarchieën, waarmee de perspectieven van migratie steeds weer worden ingesnoerd;

- een erkenning van de contradicties binnen migratie zelf;
- het ondersteunen van haar concrete manifestaties zoals autonome migrantenorganisaties, kerkbezettingen, *sans papiers*-acties tegen de productie van illegaliteit, *Universal Embassies*, grenskampen, *no border*-campagnes, transnationale karavanen;
- het bedenken van een compleet landschap aan transnationale rechten;
- het onderzoeken en uitproberen van bestaansvormen die concrete sociale betrekkingen als uitgangspunt nemen, om zich aan het amalgaam van nationale juridische beperkingen en economische globalisering te onttrekken, overal waar dat maar mogelijk wordt...

Ik geef toe, men kan hiertegen inbrengen dat dit veel te veel is voor de actoren in het culturele veld. Ik vrees dat dat waar is. Maar toch: We kunnen niet wachten op het moment waarop een door de staat georganiseerde politiek begint met het afschaffen van grenzen, en ook niet op moment dat natie zichzelf ontkent, dat de identiteiten van de gemeenschappen uit zichzelf deterritorialiseren of de racistische neo-populisten vanzelf hun campagnes opgeven, dat een nieuwe transversaliteit uit zichzelf ontstaat binnen deze verhoudingen. Wij moeten zelf beginnen met het uitvinden van een nieuwe moleculariteit, en deze moleculariteit zal er niet een zijn waarbij monument en migratie aan twee verschillende kanten staan!

Noten

1. [Red.] Walter Benjamin, 'Het kunstwerk in het tijdperk van mechanische reproductie', orig. *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, 1936.

